

Példák a félelemre

BALÁZS JÓZSEF: AZ ELTÉVEDT TANK

A fülszövegek modorában is kezdetnénk: a regényíróként már előnyösen bemutatkozott Balázs József első novelláskötetét vehetjük kézbe; az olvasó ezúttal sem csalódik, tehetséges író színvonalas munkáit kapja, mert Balázs ebben a műfajban is nemzedéke egyik jelentős alkotójaként mutatkozik be.

Első pillantásra mindez igaznak is látszik. A könyv egy-egy darabját örömmel olvastuk korábban folyóiratokban, egyik-másik azonban akkor némi hiányérzetet is hagyott. Itt, együtt látva az írásokat, azt is tudjuk már, miért éreztünk olykor csonkaságot, még némi gyanakvást is: részlet, mozaik az, amit kaptunk. Az író vet elénk egy-egy darabot kincseiből, de mintha csiszolatlanok lennének ezek a kövek. Igen, mert Balázs József par excellence regényíró. S ezt most éppen novellás könyvéből olvashatjuk ki legmeggyőzőbben. Nem tudott — bizonyosra veszem: nem is igazán akart — műfajt váltani. Új könyvében így valójában két regényt találunk (az első címe föltétlen *Az eltévedt tank*, a másodiké talán *Távozó fehér szerelvények* lehetne), amelyeket novellafüzérnek álcázott ugyan az író, regények azok mégis. Igaz, mindkettőből kiemelhetünk önállóan is megálló részleteket, s elnevezhetjük azokat elbeszéléseknek, az egészet kell mégis ismernünk, hogy jól érthessük az írói szándékot, értékelni tudjuk a megvalósítást.

Az első „regény” a gyermekkorából veszi írói anyagát, abból a gyermekkorából, amely történetesen az ötvenes évek Magyarországnak valamely isten háta mögötti falujában telt. Magam hasonló korban, hasonló világban éltem akkor, s noha az ország egy másik csücskében, talán mégis hites tanú lehetek Balázs József igaza mellett. Félelemmel teli, abszurd világ veszi körül a gyermekhőst ezekben az írásokban. Lát kísértetként fölbukkanó fegyvereseket, kitelepített hibbant ezredest, annak lányát, Lilit, aki pár szem krumpliért, darabka káposztaföldért, maréknyi tarhonyáért fekszik le gnóm kis paraszttal, vérből vasutassal, de akár serdülő fiúcskával is. Hirt hall egy eltévedt tankról, amely állítólag a környéken kóborol, hangját többben hallani vélték, az őrületbe tartó ezredes pedig föl is sorakoztatja ellene elképzelt katonáit a holdfényben derengő falusi udvaron. Félelem csap ki az író soraiból akkor is, ha (jegyezzük meg: rendkívül pontos, a legjobbakra emlékeztető) tájleírásait olvassuk. A bokor itt azért tömörtbarna, átláthatatlanul buja, hogy benne meghúzódhassék valamely gonosz szándékú ember.

Félelem, titokzatos erők mozgatta történések, rejtelmes figurák, mind-mind együtt van itt a kor jellemzésére. Balázs József könyve mégis eltér a szokványostól. S jó, hogy eltér. Jó, hogy az író nem akar mindenáron „leleplezni”, okoskodva megdönthetetlen teóriákat gyárítani a volt tragédiákról. A gyermek nála gyermek marad. Nem vetíti vissza felnőtt ismereteit és gondolkodását a harminc év előtti időkre. Kis hősei nem filozofálnak például a katolikus és református hit különbségein, ellenben öldöklő harcok árán védik a plébános úrtól kapott négyes bőrfocit, amellyel majd a két felekezet közötti mérkőzést kell megvívniuk. Nem kutatják felnőtt logikával, mit is kereshet az eldugott falvakban Libus Oszkár, a rock and roll első nyírési tudósa (aki még a sztálinvárosi figurát is képes bemutatni), későbbi szaxofonos és összeesküvő. Ők csak azt látják — mert ez az egyetlen lehetséges lélektani motiváció —, hogy Libus *különbözik*, ezért hát a közelébe kell kerülni, barátságát, de legalább a kölcsönös ismeretséget meg kell szerezni.

A történelmet mi valóban a történelem alatt éltük. Azok a cezúrák, amelyek tudós tanulmányokban oly pontosan, évre, hónapra, akár napra meghúzhatók, a távoli falvakban alig voltak észlelhetőek. Még a legjelentősebb, valóban történelmi fordulat, a nagybirtok szétosz-

tása sem hozott azonnali, érzékelhető változást. A fejekben különösen nem. Évezredes rend hogyan is változhatna egyetlen papirostól? A paraszt bizonytalan maradt, büntudat lappangott benne, félt akkor is, ha senki nem ijesztgette. Milyen könnyű dolguk volt hát azoknak, akik vele szemben az úgynevezett törvénysértéseket elkövették! Törvényszerűnek tudott és ismert el ez az osztály minden sértést, Dózsa óta a megsűttetést is.

Balázs József munkájában külön érték, hogy ezt a bonyolultságot is érzékeltetni tudja, s ezt is gyermekhősei révén. Mert mikor is félnék ezek a fiúk igazán? Amikor lopni mennek. A lopás pedig ugyanolyan bocsánatos bűn, sőt gyermeki erény, mint volt a grófi birtokok, nagygazdaságok idején. (Emlékezzünk csak József Attila büntudat nélküli dicsekvésére a ferencvárosi pályaudvaron lopott szénről, Illyés öreg tolvajaira, akik a legtisztább lélekkel viték el az „uraságit”.) Mert a tolvajt nem mindig az alkalom szüli, gyakrabban a szegénység. Minthogy a változások ellenére a szegénység bizony jó időre velünk maradt, eközben még új bűnök is erénynek minősültek, maradt tehát az erkölcsi rend is, sőt bonyolultabbá válva ugyan, de még tovább engedte lépni az egyént a tisztesség — korábban még áthághatatlan — mezsgyéin. Mindennek finom, pontos ábrázolása Balázs József itt közreadott első „regényének” kimagasló erénye.

E ciklusban egyébként a címadó írás (terjedelmében is a legtekintélyesebb) ad a legtöbbet. A tágabb téren szabadabban, ruganyosabban mozog az író. Saját terepén mozog, hiszen már-már regényt ír valóban. Itt ismerjük meg legközelebről a korábban is fölbukkant szereplőket, itt kapjuk legsűrűbben, szinte fojtogatón hitelesen az atmoszférát is. Maga az alapötlet (vagy címadó ötlet) csak a kort nem ismerő olvasó számára tűnhet abszurdnak. Az eltévedt tankról szóló, ahhoz hasonló mendemondák mindennaposak voltak olyan világban, ahol a leghétköznapibb eseményekről (közlekedési baleset, nyereségvágyból vagy féltékenységből elkövetett emberölés, bányaszerencsétlenség) sem adott hírt az újság. Szájhagyomány útján azonban ezek éppúgy elterjedtek, mint az ártatlanok bebörtönzésének, a váratlan elhurcoltatásoknak a híre. S aztán egyre-másra kiderült: ez is igaz, meg amaz is. Ki ne hitte volna hát a Makó környékén ledobott robbanó töltőtollak, mérgezett fésűk, a földéaki határban földet ért angol és jugoszláv ejtőernyős meséjét? Félelmet termő hírek voltak, jöttek, kerengtek rajban, köztük bizony jól megférhetett ott főtt Szatmárban az eltévedt tank is. Itt, a műben persze jelképként duruzsolgat már, alkalmat adva Balázs Józsefnek, hogy ebben az írásában a legnagyobb igényű metszetet hasítsa ki, megalkotva egyszersmind könyvének legjobb darabját.

Egészen más világba vezet a második ciklus, avagy a másik „regény”. Van olyan vélemény, amely szerint ezek a darabok a mostanában igencsak elszaporodott művésznovellák szürke átlagához sorolhatók. Hősük a már-már sematikusnak mondható tehetséges, ám az alkotás elől alkoholba, a munkától édes semmittevésbe menekülő festő. Ha így lenne, ezek a novellák valóban fölösen terhelnék a könyvet. Balázs József azonban nem csupán ezt a — valóban túlon túl ismerős — alaphelyzetet akarja fölmutatni, s hősenek, Hamala Henriknek is sikerült egyéni arcot festenie. Az író legnagyobb erénye, hogy el tudja hitetni H. Henrikről: valóban tehetséges, noha nem fest. Töprengésre, szánalomra és nem kiröhögésre való figura. (A festő álmairól, képterveiről Balázs oly meggyőzően beszél, olykor már gyanakszik az ember: talán szerzőnkben festői tehetség is bujkál?) Érezeteni tudja, hogy Henrik küzdelme valódi: annál jobban érti a művészet hivatását, mintsem maga is beálljon középszerűt gyártani. Tehetségében mégsem hisz igazán, a Nagy Mű előtt mindig meghököl. Úgy véli, várnia kell még, erőt és hitet gyűjteni. Tragédiája éppen ebben van: várakozás közben nem erősödik, hanem egyre gyengül, hite is elszivárog. Maga köré gyűjti Neumann urat és I. Arthurt, a csapost és a dekoratőrt, olykor még a sikeres pályatárs, Zámboi is feltűnik köztük, aztán elkezdődik a látszólag fölösleges fecsegés. Látszólag fölösleges és felszínes, mert — s ez ennek a ciklusnak a másik erénye — Balázs hősei a megszokottnál mélyebb filozófiai fölkészültséggel, kevesebb üresjárattal cserélnek eszmét életről, halálról, a bohócok örök igazságairól és Elvis Presley cukrozott fánkjairól. Olykor valóban emlékeztetnek Krúdy hőseire, különösen Neumann úr.

Ő akár el is vihette volna erdei autójára jó Rezeda Kázmért, hogy megmutassa neki: hamisítatlan őszi ködök ülnek a lombokon.

Biztatnánk az író, ne hagyja kis Neviczkyt és barátait, az ő világukról még nagyon sok mondandója lehet. De úgy érezzük, találkoznunk még Henrikkel és a dekoratőrrel, Neumann úrral és a nadrágyűjtő csapossal is, legközelebb talán már „szabályos” regényben. Addig is azt tanácsolnánk nekik, üljenek át Krúdy úrtól Balázs József asztalához. No és tegyenek szép kirándulásokat Neumann úr vénéséges, de ma is üzembiztos autóján. Jó utat! (*Szépirodalmi.*)

ANNUS JÓZSEF

Rákosy Gergely: Zíí-zúúú...

A szatíra létjogosultsága aligha tagadható. Mindig akad olyan tény, esemény, jelenség, amelyik visszásságaival érdemes a felnagyításra, s ezáltal kifejez valamit korunk lényegéből. Rákosy Gergely — mint korábbi művei bizonyítják — mindig éles szemmel vette észre azokat a dolgokat, amelyek koncentrálták egy-egy periódus legjellemzőbb vonásait. A novellák gyorsabb reagálásával látjuk ezt *Zíí-zúúú...* című kötetében.

Írók szépirodalmi művekben és nyilatkozatokban egyaránt gyakorta emlegetik, hogy milyen erőteljes jelenség napjainkban a közöny, illetve annak alakváltozatai. Nem kerülhette el ez Rákosy figyelmét sem. De írói alapállásának megfelelően nem felvilágosítani akar arról, hogy mennyi baj származhat ebből és mit kellene tenni a változtatás érdekében; helyett tapasztalataiból összegyűrt egy olyan situációt, amelyikben szinte önmagától lepeződik le az emberi viselkedésnek ez az egyáltalán nem szimpatikus vonása. Képzeli csak el (a napi hírek alapján ez egyáltalán nem nehéz), hogy egy „dromedár” fényes nappal az utcán megtámad egy fiút. Persze azonnal csődület keletkezik. S ki hogyan reagál arra, hogy az erősebb alakatlan hústömegé verí a gyengébb arcát? Legtöbb irodalmár látatlanban arra szavazna, hogy a szemlélők reakcióinak megírása az igazi írói feladat. Ezt teszi Rákosy is *Kész örület!* című novellájában. Megtudjuk, hogy a hentes ugrani készül, a hivatalnok körmét rágja, a terebélyes asszony aprókat sikít, a kalauz görcsösen markolja a lyukasztót... és így tovább. Eddig a pontig akár hagyományos megközelítésének is láthatjuk az írást, ám a szerző hozzátesz még valamit, ami megemeli és a közöny természetrajza szempontjából ugyancsak lényeges. A nézők egyenként fel voltak háborodva, de *együttesen* el bírták viselni a látottakat. Többen kiabálnak, „nem nézhetjük tovább”, de nézik. Vagyis semmit nem tesznek. Ez váltotta ki a szerző érezhető indulatát, s ebből fakadt az a többlet, amivel a megoldást a köznapiság fölé emelte. A közömbös nézelődés mindennapi példáját nem nézhette tétlenül s haragja természetes módon fordult azok ellen, akik nem tettek semmit. A csattanós és ugyanakkor elkésérítő lezárás viszont azt mutatja, hogy a nézők a legkevésbé sem értik az ellenük irányuló dühöt. Az írói állásfoglalásban meglevő érzelmi magot a tapasztalatok sokasága alakította ki. Véletlen-e, hogy eszébe jutott az eset, amikor Keszthely főterén a nyilasok három katonaszökevényt agyonlőtek. Ott is százan voltak, s pillanatok alatt le lehetett volna fegyverezni a néhány nyilast, de senki sem mozdult. Mert ilyesmi csak az álomban lehetséges? Nem. Itt újra az egyéni és az együttes tűrőképesség különbözőségére olvashatunk szemléletes példát (*Koromsötétben*). Rákosy elsősorban a jelenség erőteljes bemutatása foglalkoztatta, nem lehetett célja a miértekre választ adni. A vállalt feladatban kulcsfontosságú elemre hívja fel a figyelmet, aminek irodalomtúli (pszichológiai, pedagógiai) vetületei erősebbek. De remélhető persze, hogy az irodalmi hatás bonyolult rendszerén át a novellák elindítanak valamit...

Nemcsak a közömbösségben, a vitatkozásban is van olyan motívum, ami kvintesszenciá-